

„Ma tahaksin, et faktid saaksid teatavaks ja moraalselt hinnatud. Aga selle kordaminekust lõigatakse end ise ära, kui alustuseks solvata ühtekokku 19 miljonit [Wehrmächti sõdurit] või lasta 19 miljoni sõduri lastel uskuda, et nende vanemad on süüdi, ja et me ise olevat nüüd targemad, moraalselt korras, ja kui oleksime tol ajal elanud, oleksid meist saanud vastupanuvõitlejad.“

Helmut Schmidt

EESSÕNA

AJALOOLASENA OLEN ma lugenud Teise maailmasõja kohta hulgasti raamatuid, vaadanud filme, külastanud arhiive ning uurinud toonaseid fotosid ja väliposti saadetisi. Mitte miski ei ole aga suutnud mind sõjareaalsusele niivõrd lähedale viia kui selle ajastu tunnistajatega peetud intensiivsed vestlused, mida mul on õnn olnud pidada. Olen ammutanud uusi teadmisi ja üht-teist juurde õppinud nendelt inimestelt ja nende inimeste kohta, kes on kogenud omal nahal inimkonna kõige koletumat sõda. Selle raamatu jaoks valisin oma arhiivist välja 13 sõjalugu, mida tolle ajastu tunnistajad, Wehrmachi endised sõdurid, on viimase nelja aasta jooksul mulle usaldanud. Osa meestega veetsime koos palju tunde, teistega mitmeid päevi, ja nii tuli läbitöötamiseks kokku üle 60 tunni audiomaterjali. Kõik siin portreteeritavad mehed olid intervjuu toimumise hetkel 88–100 aasta vanused ja võidelnud sõduritena aktiivselt Teises maailmasõjas. Mõni neist oli oma läbielamisi pere ja sõpradega jaganud, mõni polnud seda teinud mitte kellegagi. Mõni oli proovinud oma kõige kohutavamad mälestused päevikuvormis kirja panna; teine oli surunud kõik endas alla nii kaua kui võimalik. Meeste usaldust ei olnud alati lihtne võita, kuid just usaldus oli nende vestluste toimumise aluseks. Vestluskaaslased, olles mõistnud, et nad ei pea kartma ei kohtumõistmist ega hukkamõistu, vastasid kõigile minu küsimustele ausalt ja detailselt. Minu eesmärk oli selle raamatuga anda edasi võimalikult realistlik ja autentne pilt ühe keskmise Wehrmachi sõduri sõjakogemusest. Lisaks oli minu jaoks oluline

küsitleda võimalikult palju eri relvaliikide ja eelkõige erinevate sündmuskohtadega seotud sõdureid. Aeg kiirustas takka, see oli mul nii-öelda viimane võimalus kuulda, mis neil erilistel inimestel öelda on, ja viimane võimalus ka neile endile, et jäädvustada oma lood raamatuks tulevastele põlvedele. Seda, et ettevõtmisega polnud enam aega oodata, ilmestab tõik, et minu esimesest intervjuust kuni raamatu valmimiseni ehk veidi rohkem kui nelja aasta jooksul jõudis kolmeteistkümnest intervjueeritavast ajastutunnistajast surra kuus. Pärast igat hüvastijattu aimasime kumbki, et järgmist personaalset kohtumist enam ei tule. Oli selge, kuivõrd tähtis oli neile kõigile jagada oma sõjakogemusi. Nad kuuluvad neetud põlvkonda: neetud võitlema, neetud vaikima, hiljem neetud seepärast, et olid sõjas käinud.

Ilma end tagasi hoidmata jutustasid mehed ausalt ja otsekohe-selt lahingutest, tapmistest ja suremisest, seades ise pidevalt oma rolli selles kahtluse alla. Nad mõtisklesid oma lapsepõlve üle enne sõda, kirjeldasid esimesi kogemusi natsionaalsotsialistliku režiimiga Hitlerjugendi noorte või õhutõrjeabilistena [*Flakhelfer*], rääkisid, mida nad teadsid juutide tagakiusamisest, holokaustist ja sõjakuritegedest, kirjeldasid oma argipäeva sõjavangina ja heitsid pilgu tagasi oma elule pärast sõda. Peaaegu kõik intervjueeritavad ütlesid, et Teise maailmasõja käsitlustes, nii nagu seda koolides ja meedias esitleti, nad ennast ära ei tundnud. Sageli näis neile, et noorem põlvkond ei oska vahet teha natsil ja Wehrmachi süütu sõduril. Kurdeti ka seda, et paljud sõda puudutavad aspektid ei ole leidnud omale kohta meie mäletamiskultuuris, see käib nii saksa sõdurite argipäeva kui ka saksa tsiviilisikute ja sõdurite vastu suunatud kuritegude – mille tunnistajaks nad olid – tematiseerimise kohta. Ajastutunnistajad pajatavad neid terve elu saatnud ja mõjutanud läbitöötamata jäänud sõjatraumadest, räägivad sellest, miks nad ei suutnud pikka aega sõjast rääkida, ning manitsevad meid ja tulevasi põlvi ajalooga vastutustundlikult ümber käima, et säärane õudus ei saaks Euroopas enam uuesti vallanduda.

FRITZ JA MAAPÄHKLID

„MA EI JÕUA maapähklitoodetega enam sammu pidada“ ütleb Fritz (*1923) oma tugevas ja kiires reini murrakus. 92-aastane rohelises tugitoolis istuv mees, seljas mugavad sinised dressid, sorteerib diivanilauakesel enda ees olevat posti. Ta tõmbab ühest polsterdatud ümbrikust, millele on trükitud Ameerika lipp ja kiri „Air Mail“, välja kaks väikest torbikut, tõstab need silmale hästi lähedale ja loeb: „Honey-Peanuts“. Ta puhkeb naerma. „Ei ole võimalik. Need olevat meest.“

Fritzule, kes elab Nideggenis ühes Eifeli mäestiku serval asuvas majas, on alates 2000. aastast hakanud regulaarselt saabuma postisaadetisi USA-st. „Ma olen ameeriklaste seas põhimõtteliselt legendaarne. Mulle kirjutavad nii vanad veteranid, õpetajad kui ka väga noored inimesed, kes on minu kohta lugenud. Üritan vastata kõigile, isegi kui see võtab omajagu aega. Tavaliselt soovivad nad vanalt Maapähkli Fritzult autogrammi.“ Viimastel aastatel on see hüüdnimi talle südamelähedaseks saanud. „Miskipärast arvavad kõik, et ma sain toona, 1944. aasta kevadel esimest korda maapähkleid. See ei vasta muidugi tõele.“ Fritz lükkab kirjad kõrvale ja ajab end ettevaatlikult püsti. Ta surub maha oige, tõuseb jalutuskepile toetudes aeglaselt püsti ja läheb söögilaua juurde, toetades teise käega oma vöökohta. Valu tulenevat vanadusest, ütleb ta. Sellel polevat midagi pistmist rohkete granaadikildudega tema kehas. Fritz laseb end aidata vaid siis, kui muud moodi üldse ei saa. Sellest ajast, kui tema armas naine Maria 2012. aastal suri, on senior elanud üksinda. Kõige kuulsama mehe eest siin asulas hoolitsevad

haavata. Esimesed mürsukillud selga. See oli 24. august 1942. Siis õnnestus mul esimest korda sellest jamast eemale saada.“

Kurnavad lahingud Rževi linna pärast, mis leiavad aset 1942. aasta jaanuarist kuni 1943. aasta märtsini, kuuluvad Nõukogude Liidu–Saksamaa sõja veriseimate hulka. Seetõttu hakatakse Venemaal seda pealetungi kutsuma „hakklihamasinaks“. Nõukogude Liidu ridades saab surma 430 000, Saksamaa omades üle 160 000 sõduri. Fritz on üks neist 469 747 Wehrmachi sõdurist, kes siin viga saab. Konstanzi linna ühes laatsaretis Bodeni järve ääres taastub ta raskest seljavigastusest mitu kuud ja reisib viimaks Münsterisse, kus tema rügement ümber formeeritakse. Ta on arvestanud Põhja-Aafrikaga, kuid siis, 1942. aasta novembris, jagatakse neile välja talvevormid. Niisiis tuleb minna tagasi, rongiga Venemaale, aga seekord on kaasa pakitud ka hirm, sest Fritz on sellega juba kursis, mis teda ees ootab ja mida sõda tähendab. Seekord saab kõik aga olema veelgi brutaalsem kui esimesel korral. Punaarmee ja Wehrmacht kurnavad teineteist vastastikku ära. Sakslaste plaanitud pealetungi Orjoli linnale tuleb korduvalt edasi lükata. Ent hoolimata lüüasaamisest Stalingradi lahingus 1943. aasta veebruarikuus peab Saksa rinne esialgu vastu. 1943. aasta märtsis õnnestub kindralfeldmarssal Erich von Mansteinil Nõukogude eelväed tagasi suruda ja edelarinne stabiliseerida. Strateegiliselt oluline linn Harkiv oli jälle sakslaste käes. Hitler võtab seda kui märki, et Punaarmeed on võimalik lüüa vaid rünnakus, minnes vastuollu Mansteini veendumusega: „Kaugeleulatuvate eesmärkidega rünnakuks, nagu möödunud aastatel, ei ole meil enam piisavalt vägesid.“

Uus edasitung peaks tooma oodatud pöörde. Ka Fritz paneb tähele, et midagi on põhjalikult muutunud. Neile saabuvad sama hästi kui uued tankid, diviis varustatakse otse tehastest tulnud relvadega ja riietatakse kamuflaazi. Drill muutub karmimaks ja Fritz õpib ümber kuulipilduriks. 1943. aasta 5.–16. juulini leiab aset Saksa suurpealetung Kurskile, tuntud ka kui Kurski kaare või Kurski tankilahing, mille koondnimetus on operatsioon Zitadelle.

Grenaderid ründesuurtükil Kurski kaare labingus (suvi 1943)

Seda operatsiooni peetakse suurimaks maalahinguks ja kõige kuulsamaks tankilahinguks läbi aegade. Hitleri päevakäsu nr 6 järgi alustavad viimaks 37 Saksa diviisi, sealhulgas 19 soomusdiviisi pealetungi Kurskile, minnes sõjaliselt kordi võimsama Nõukogude armee vastu, mis on 150 kilomeetri ulatuses kindlustanud linna rohkem kui 3000 miiniga iga rindekilomeetri kohta. Stalin laseb kaitse väljaehitamiseks kärutada tervest ümbruskonnast kohale kaevikuid kaevama, okastraati tõmbama ja tankitõkkeid üles seadma kümneid tuhandeid tsiviilisikuid. Positsioonidele asub 2,5 miljonit sõdurit ja 8000 tanki. See on ülekaal, mille tõttu Hitleri kindralid peavad seda missiooni võimatuks. Kindralooberst Heinz Guderian olevat oma füürerit õigustatult palunud rünnakut mitte alustada, kuid füürerit ei ole enam võimalik ümber veenda, sest äsja välja töötatud uued tankitüübid Panther ja Tiger on sisendanud temasse tohutut enesekindlust.

„Kurski all saime esimest korda tunda tõelisi lööke,“ meenutab Fritz. „Meie läksime jalaväelastena tankikoondiste ees. Terve

Kurski ümbrus oli mineeritud. Kohe esimesel päeval kaotasime oma kompaniist 27 meest. Nad astusid miini otsa ja rebiti tükkideks. Käed, jalad, soolikad – kõik see lendas meile vastu vahtimist. Täiesti kohutav. Ja siis nägin ma päevade kaupa põlevaid tanke.“

Nõukogude Liidu kaotused, peaaegu 200 000 surnut ja 2000 hävitatud tanki, on võrreldamatult suuremad Wehrmacht oma-dest, kellel on langenuid umbes 50 000 ja hävitatud tanke 300. Hoolimata headest võiduvõimalustest laseb Hitler 1943. aasta 16. juulil pealetungi täielikult peatada. Selle ainsaks põhjuseks on Ameerika vägede maabumine Sitsiilias, mistõttu rasketanke läheb nüüd tarvis seal. „Kerglaselt käest antud võidust“ kirjutab oma memuaarides isegi varem skeptiline olnud von Manstein. Kurski lahing jääb viimaseks Saksamaa suurpealetungiks Nõukogude Liidus. Nüüdsest on Wehrmacht sunnitud piirduma vaid kaitselahingutega, suutes hoolimata kahel rindel sõdimisest siiski veel tagasi hoida Nõukogude Liidu pealetungi Saksa Riigile. Fritz jaoks aga ei ole sõda Nõukogude Liidus veel läbi.

Pärast Kurskist lahkumist saab 6. jalaväediviis ülesandeks kaitsta Orjoli ja Harkivi linna. „Ja siis jõudis kätte 5. august 1943, minu elu kõige kohutavam päev,“ ütleb Fritz. „Peatusime ühes külas Orjolist lõunas, olime silla õhku lasknud ega osanud rünnakut oodatagi. Oli veel varane hommikutund, ja me patrullisime jalgsi, kui äkitselt märkasin vee kohal udus kaht Vene tanki T-34.“ Välgukiirusel seab Fritz oma teise laskuriga ühe leedripõõsa taga kuulipilduja paika. „Laadida, sihikule võtta, tulistada. Üks tank jäi keset jõge toppama, teine pääses üle. Venelased olid meid morganud ja andsid omakorda püstolkuulipildujatest tuld. Nii see käis, vastastikku, tapa või sure. Siis äkki ei andnud minu kamraad enam uut laskemoona ette. Ma pöörasin end tema poole, ja seal ta oli, põlvili mudas. Padrunilint rippus veel kaelas, aga pea oli otsast läind, lihtsalt läind.“ Fritz neelatab, ta ei soovi oma kaaslase nime öelda. 5. augusti mälopildid teevad talle praegugi veel haiget. „Ma sattusin paanikasse. Seisin keset kuulirahet ja nägin, kuidas muda lendas, kui kuulid minu ümber maasse tungisid. Ma pidin

kes ellu jääb. Mõlemad liituvad järgnevateks kaitselahinguteks Bertelsmayeri lahingugrupiga. 1945. aasta 2. märtsil alistub Olefis viimaks nende väeosa USA üksustele. Esialgu saadetakse Fritz ameeriklaste vangilaagrisse, hiljem antakse üle prantslastele ning tal tuleb veeta Reimsis kaks aastat. „Mul tohutult vedas. Vastupidi paljudele teistele, kes vangistuses oma elu jätsid, läks minul päris hästi. Sain ühes Ameerika sõjaväebaasis pagarina tööd ja õppisin sealjuures inglise keelt. Kuid vabadust ihkasin ikka. Noh, ja oma kallist Mariat ka. Otsisin ta hiljem kohe üles ja lõime Eifelis koos pere. Sellest ajast olengi siia paikseks jäänud.“

Hürtgeni metsas kestavad lahingud rohkem kui neli kuud. Alles pärast luhtunud pealetungi Ardennides 1945. aasta 10. jaanuaril õnnestub ameeriklastel 1945. aasta 8. veebruarist alates mets vallutada ja sellest läbi tungida. Lahingus Hürtgeni metsa pärast kaotavad nii ameeriklased kui ka sakslased kumbki umbes 12 000 sõdurit.

Kolm küsimust Fritzule

Mis hetkel ja kuidas saite teie teada juutide saatusest Kolmandas Reichis ja holokaustist?

Järk-järgult. Sõja ajal ei olnud me kursis põhimõtteliselt mitte millegagi, kõige vähem poliitikaga. Mulle oli isegi koonduslaagri mõiste tundmatu. Väljaõppe ajal karjus meie kompaniiveebel alati, et kui midagi valesti teeme, on Dachausse minek. Ma teadsin, et see peab olema üks koletu vangla. Mis hiljem kõik välja tuli, see gaasikambrite asi, ma poleks elu sees osanud midagi sellist endale ette kujutada. Ma ei tundnud enne sõda isiklikult ka mitte ühtegi juuti. Ainult ajalehest lugesin. Esimest korda sattusin juudiga juttu ajama alles tükk aega pärast sõda. Minu ameeriklasest sõber Ray kutsus kohtumisele Hürtgeni metsas kaasa ühe juudi. Samuti Ameerika veteran, sügavalt usklik. Rääkisime pikalt ja ta embas mind, aga ma tajusin seejuures temas ebamugavustunnet. Paar

nädalat hiljem kuulsin siis Raylt, et ta olevat USA-s oma rabile sünaagoogis rääkinud, et oli emmanud ühte endist saksa sõdurit. Olevalt küsinud, kas ta tegi seda tehes pattu, sest suur osa tema perest oli holokausti käigus mõrvatud. Rabi oli talle öelnud, et vastupidi, ta oli käitunud väga õigesti. Ta tahtis mulle sellest tingimata teada anda. Ja see oli abiks ka mulle.

Kas te teadsite midagi sõjakuritegudest?

Toona käisid teatud asjad sõja juurde ja me ei seadnud neid kunagi kahtluse alla. Tänapäeval määratleksime üksjagu neist sõjakuritegudena. Kui meil 1943. aastal paar nädalat jõude istusime, sest rinne oli jäänud toppama, oli meie üksus sunnitud võitlema ka partisanide vastu. See juhtus Brjanski metsas. Oli selge, et vangi langenud partisaanid lasti maha või poodi üles. Nad oli meile ohtlikud vaenlased. Partisaanide hukkamistele, sinna leidis alati vabatahtlikke. Mina ei pidanud seda kunagi tegema. Ent sõja lõpupoole võis hukkamiskäsust keeldumine osutada isegi ohtlikuks. Desertöörid lasti väliskohtu otsusega kohapeal maha. Mäletan veel, kui jälle mõned neist kätte saadi. Ma lootsin kõigest väest, et komandör ei käsi minul meie oma mehi maha laskma minna. Õnneks läks ta minust mööda. Aga need, kes seda tegema pidid, vaevlesid hiljem hingepiinades. Keegi ei teinud seda hea meelega. Kuid kõik toimus ajal, mil iga käskudele vastu astuja võis kärmelt ise püssi ette sattuda. Üldiselt pean aga tõdema, et suur osa sakslasi, keda mina tundma sain, käitusid korrektselt ka barbaarses sõjas Venemaal, vastavalt asjaoludele. Üksikuid kurjategijaid, kes taolisi erandlikke olukordi ära kasutades arvavad, et võivad teha midagi iganes, neid leidub alati, leidus toona ja leidub ka praegu. Aga kui midagi sellist ilmsiks tuli, oli karistus karm. Meil oli kõrgemalt poolt rangelt keelatud tsiviilelanikke puutuda. Ebavajalikku brutaalsust ja vargusi ei talutud.

Milline oli teie kogemus ameeriklastega?

Kõige korrektsemad olid meid esimestel kuudel valvanud Ameerika mustanahalised sõdurid. Neid hüüti *blackie*'deks. Panime peagi